

Kuoleeko kirja?

Jarmo Saarti

Kirjan kuolemaa on povattu viimeiset parikymmentä vuotta vaihtelevalla menestyksellä. Tällä hetkellä painettu kirja näyttää kuitenkin voivan hyvin – maailmassa julkaistaan kirjoja enemmän kuin koskaan ennen. Moderni digitaalitekniikka on aiheuttanut myös kirjojen painamisen tehostumisen ja tekniikan halventumisen, joka on osaltaan mahdollistanut nykyisen kirjatulvan. Samalla tietotekniikka on kuitenkin asettamassa painetulle kirjalle kilpailijoita sekä teosten verkkojakelussa että tuomalla paperille kilpailijaksi sähköiset lukulaitteet ja sähköisen paperin.

Amsterdam on parhaillaan Unescon nimeämä maailman kirjapääkaupunki. Yhtenä kirjapääkaupunkitilaisuutena siellä järjestettiin kirjan tulevaisuutta pohtiva seminaari, Dodo or dog, lokakuussa 2008. Seminaaripaikkana oli uusi kaupungin pääkirjasto, joka sijaitsee aivan kaupun-

gin keskustassa. Rakennus on seitsenkerroksinen hybridikirjasto sanan varsinaisessa merkityksessä. Se sisältää kirjoja, äänitteitä, videoita, satoja tietokoneita ja käyttäjilleen kirjasto on oppimisympäristö ja kaupunkilaisten viihtymistila.

Kuvaaja: Jarmo Saarti

Amsterdamin uusi pääkirjasto

Seminaarin järjestäjinä ja esiintyjinä olivat kustantajat ja akateemiset toimijat. Tarkoituksena oli pohtia erityisesti akateemisen julkaisemisen tultvaisuutta ja kirjan merkitystä siinä. Esityksissä keskityttiin uusien tekniikoiden mahdollisuuksiin ja haasteisiin sekä monografian tapaan esittää asioita ja toimia ihmistieteellisen tietämyksen muodostajana.

Painettu kirja verkostoituu

Professori Abram de Swaan analysoi painetun kirjan ja verkossa julkaistun kirjan eroja ja mahdollisuuksia. Painettu teos on enemmän tekijänsä teos: tekijä määrää kirjan alun ja lopun ja sen mitä se sisältää. Painettu kirja tarjoaa lukijalle myös mahdollisuuden hallita lukemisen prosessia toisella tavalla kuin nykyiset sähköiset välineet.

Tämä tuli hyvin esille esityksessä, jossa de Swan käytti sähköistä tablettikirjaa, mutta joutui koko ajan tukeutumaan paperille tulostettuun versioon nykyisen tekniikan kömpelyyden takia. Paperi on edelleen ylivoimainen lukemisen käytölliittymä.

De Swaan korosti kuitenkin että verkkojulkaiseminen tarjoaa myös kirjojen maailmalle mahdollisuuksia. Se mahdollistaa kirjojen viittausverkoston luomisen reaalisiksi. Haasteena sähköisessä julkaisemisessa on aineistojen säilyminen jälkipolville.

Sähköinen julkaiseminen mahdollistaa myös tekijöiden itsenäisen toiminnan. De Swaanin mielestä parhaillaan on kaupallisen julkaisemisen kriisi. Kustantajat ovat ulkoistaneet kaikki toimintonsa tekijöille ja painottuvat kausijulkaisuihin. Hänen mielestään vastuu tieteellisestä julkaisemisesta voisi siirtyä takaisin yliopistoille ja akateemisille yhteisöille.

Monimedia ja tilat houkuttelemaan käyttäjiä

Professori Frits van Oostrom puolusti kirjaa humanistisen julkaisemisen tärkeimpänä välineenä. Hän näki verkkojulkaisemisen kirjaa täydentävänä välineenä ja esitteli tähän liittyen keskiai-

Kuvaaja: Jarmo Saarti

kaista kirjallisuutta käsittelevään monografiaansa laaditut verkkosivustot, joilla hän jakeli liitteitä, digitoituja keskiaikaisia aineistoja ja kävi keskustelua kirjastaan. Lisäksi kirjojen digitoituminen mahdollistaa myös monografioiden viittausanalyysin.

Tärkeimpänä erona artikkelien ja monografioiden välillä hän piti sitä, että artikkelit harvoin jäävät klassikoiksi joita luetaan uudestaan ja uudestaan. Kirjat sen sijaan jäävät osaksi inhimillistä kulttuuria.

Akateemiselle yhteisölle van Oostrom näki suurimman haasteen siinä, kuinka nuori opiskelijasukupolvi opetetaan kirjojen lukemisen kulttuuriin. Tässä on kaksi keskeistä tehtävää bibliofobian vastustaminen ja digitaalisen humanistisen kulttuurin synnyttäminen. Kirjastoille hänen mukaansa tästä seuraa se, että tilojen tulee olla houkuttelevia ja aineistokokoelmien monimediaisia.

Hän piti keskeisenä, että yliopistojen kirjakoelmiin myös panostetaan – analogiana hän käytti fyysikkojen miljoonia maksavia yksittäisen tutkimusryhmän laitteistoja. Kirjasto on hänen mielestään humanistien laboratorio jota ilman tutkimusta on mahdotonta tehdä. Yliopistojen hallinnon haasteena hän piti sitä, kuinka varata aikaa tutkijoille kirjojen kirjoittamiseen niillä aloilla, joissa kirjakulttuuri on keskeistä.

Osoitton piti hyvänä yhdysvaltalaisista sapativuosisjärjestelmää, joka mahdollistaa tutkijan keskittymisen tutkimukseensa vuodeksi. Näytönä tästä hän esitteli harvardilaisten humanistitutkijoiden eurooppalaista keskiaikaa käsittelevistä tutkimuksista, jotka hänen mukaansa alkavat tasossaan jopa ylittää eurooppalaisen tutkimuksen.

Verkko jakelun mahdollistajana

Taidehistorian professori Mariët Westermann puolestaan näki tietoverkolla kaksi merkittävää roolia kirjojen jakelussa. Ensinnäkin niiden avulla voidaan jaella laaja kirjasto sinne, missä ei vielä ole kattavia fyysisiä kirjakokoelmia. Omaan esimerkkinä hänellä oli New Yorkin yliopiston Abu Dhabin yksikkö.

Omalla tieteenalalleen taidehistorialle hän näki merkittävän roolin tietoverkkojulkaisemisessa multimedia-aineistojen jakelun mahdollistajana. Arkkitehtuurissa ja liikkuvan kuvan tutkimisessa tätä kautta on avautunut aivan uusia mah-

dollisuuksia dokumentoida tutkimusta ja taide-teoksia.

Tutkijalle hänen mukaansa on keskeistä, että hänellä on mahdollisimman laaja kokoelma käytettävissään ja tällöin digitoitu kopio on parempi kuin haave kirjasta tai taideteoksesta, joka on jossakin. Digitaalisten kokoelmien ja luetteloiden laatimisessa hän näki merkittävänä kirjaston ja tiedelaitosten yhteistyön.

Westermann korosti, että kaikilla tieteenaloilla julkaistaan jo nyt kaikilla medioilla ja siten jakokovien tieteiden artikkelijulkaisemiseen ja ihmistieteiden kirjajulkaisemiseen on hänen mukaansa turhan karkea ja antaa väärän kuvan tieteilisistä julkaisemisesta. Eri tieteenaloilla myös käytetyt julkaisemuodot liittyvät kulttuuriin asioihin, mm. meritoitumiseen, jolloin tutkijat pyrkivät julkaisemaan oman tieteenalansa perinteisillä tavoilla.

Taidehistoriassa monografioiden julkaisemista on haitannut kustannusten nousu, erityisesti kuvien tekijänoikeusmaksut, jotka saattavat hänen

Kuvaaja: Jarmo Saarti

Mariët Westermann

mukaansa nousta kymmeneen tuhansiin dollariin yhden kirjanimekkeen kohdalla. Hän korostikin tekijänoikeuskeskustelun tärkeyttä ja sitä, että tutkijoille voidaan taata mahdollisuus käyttää tutkimuksissaan järkevillä kustannuksilla tai ei-kaupallisissa tarkoituksissa kustannuksitta kuvia ja teoksia.

Julkaisujen levinneisyyttä ymmärrettävä tieteenalasta käsin

Tieteentutkimuksen professori Ton van Raan esitteli laitoksensa tekemää kehitystyötä monografioiden bibliometristen tekniikoiden kehittämisessä. He ovat tehneet jaon WoS ja ei-Wos julkaisuihin eli kovien tieteenalojen ns. kansainvälisiin artikkeleihin, jotka löytyvät varsin kattavasti Web of Sciencestä ja muuhun aineistoon, joka jää tämän tietokannan ulkopuolelle.

Tällä hetkellä bibliometriset analyysit tehdään usein Web of Sciencen aineiston pohjalta, koska se on olemassa oleva työkalu helppoon viittausanalyysiin. Tämä kuitenkin vääristää tuloksia eri tieteenaloilla niiden erilaisten julkaisemiskulttuurien vuoksi – esimerkiksi paljon kirjoja julkaisevien ihmistieteiden julkaisuista vain noin 40 %:a löytyy Web Of Sciencessä.

Nämä aineistot käyttäytyvät myös erilailla. Esimerkiksi lääketieteessä ja fysiikassa riittää noin neljän vuoden analyysi teoksen viittaushistoriasta, sen jälkeen aineistot vanhenevat ja niitä ei juurikaan käytetä. Kirjoille taas esimerkiksi sosiologiassa on ominaista, että niiden viittaukset saattavat alkaa vasta usean vuoden kuluttua niiden julkaisemisesta ja viittaaminen eli teoksen merkitys tieteenalalla saattaa jatkua vuosisatoja, jopa tuhansia. Samalla viittausten määrä on ns. kovilla tieteenaloilla selvästi runsaampaa.

Hän korosti myös sitä, että ihmistieteissä joillakin aineistoilla voi olla vain paikallinen tai kansallinen merkitys. He olivat analysoineet kirjojen leviämistä maailmalle kirjastojen kokoelmatietokantojen avulla. Tämän kautta näkyi, kuinka yksittäisen yliopiston teokset leviävät laajaan ja suppeaan kansainväliseen käyttöön sekä laajaan ja

suppeaan kansalliseen käyttöön. van Raan korosti, että näitä kirjojen käytön bibliometrisiä välineitä tulee kehittää tieteenalalähtöisesti ja kunkin lajityypin omia julkaisukäytäntöjä ymmärtäen.

Lukemisen kulttuuri säilyttää kirjaa

Sosiologi John B. Thompson, joka julkaisi teoksen *Books in the digital age* vuonna 2005, käsiteli esityksessään tieteellisen julkaisemisen kulttuurisia ja yhteiskunnallisia tekijöitä. Hänen mukaansa kirjan kuolemaa parikymmentä vuotta sitten ennustaneet epäonnistuivat sen vuoksi, että he katsoivat kirjan olevan vain tekninen väline, joka on helppo siirtää ympäristöstä toiseen. Thompson korosti, että kirja ja siihen liittyvä sosiaalinen kulttuuri on monimutkainen kokonaisuus, jossa on useita kenttiä ja toimijoita, johon lukeminen, kirjojen tekeminen ja kustantaminen sitoutuu.

Akateemisessa julkaisemisessa hän erotteli kolme isoa kenttää, akateemiset kirjat, kurssikirjat ja tieteelliset aikakauslehdet. Monografioiden myyntiluvut ovat viime vuosina tippuneet noin neljännekseen ja suurimpana syynä tähän on se, että tieteellisten lehtien hankkiminen syö lähes kaikki kirjastojen hankintaresurssit. Thompson korosti, että myös kirjojen julkaisemisessa on tapahtunut digitaalinen vallankumous – kirjojen kustantaminen, painaminen ja jakelu ovat kymmenen vuoden aikana muuttuneet täysin digitaalisiksi toimintaketjuiksi.

Se, miksi kirjoissa ei ole siirrytty näytöltä lukemiseen johtuu siitä, että kirjoja on edelleen helppoa lukea painetussa muodossa. Jotta digitaalinen jakaminen yleistyisi, tulee Thompsonin mielestä alkaa kehittää julkaisemista alhaalta ylöspäin ja sisältöalueisiin keskittyen.

Digitaalinen jakelu onnistuu, jos se on helppoa käyttää ja päivittää, helppoa hakea ja skaalata omiin tarpeisiin ja jos siihen liitetään tekstien väliset suhteet ja multimedialainen esittämis-tapa. Tutkijalle paras lisäarvo digitaalisissa kirjoissa on, jos kirjoja saadaan käsiteltyä osana tieteellistä aineistokokonaisuutta, jota tutkijan on

Kuvaaja: Jarmo Saarti

helppo skaalata, valita ja fokusoida omien tarpeidensa mukaan.

E-kirja täydentää, ei korvaa

Thompson piti todennäköisimpänä tulevaisuutena sellaista, jossa tapa julkaista kirjoja on monimuotoista. Osa kirjoista painetaan edelleen laajoina painoksia, osa tarvepainatuksena, osa jaellaan sähköisessä muodossa. Lukemiskulttuurin lisäksi näihin vaikuttavat taloudelliset seikat ja akateemisen maailman arvostukset ja toimintatavat ja niiden muutokset. Hänen mukaansa käynnissä on piiloinen vallankumous, joka liittyy julkaisemisen prosessiin eikä niinkään sen yksittäiseen tuotteeseen, kirjaan.

Thompsonin näkemystä tuki kustantajan edustajan Philip Carpenterin puheenvuoro. Hän piti todennäköisenä, että e-lehtien tapa julkaista ja jaella tieteellistä tietämystä ovat tulossa myös humanistiseen ja yhteiskuntatieteelliseen julkaisemiseen. E-kirjojen käyttö on alkanut edistyä hitaasti.

Nopeimmin hänen mukaansa digitaaliseen ympäristöön siirtyvät hakuteokset ja oppikirjat. Edelliset sen vuoksi, että niiden päivittäminen ja hakeminen on tietokantaympäristössä paljon helpompaa ja jälkimmäinen siksi, että kurssikirjojen muuttaminen digitaalisiksi oppimisympä-

ristöiksi näyttäisi lisäävän niiden laatua ja parantavan oppimistuloksia. Myös hän näki sähköisen kirjojen jakelun todennäköisesti painettuja kirjoja täydentävänä toimintatapana kuin niitä täysin korvaavana.

Kirjan pedagogiset ja kokoelmapoliittiset haasteet

Esitysten perusteella minulle jäi se käsitys, että akateeminen kirja ei ole kovinkaan suuressa kriisissä. Teoksia julkaistaan entistä enemmän ja digitaalitekniikka antaa uusia mahdollisuuksia jaella ja kehittää niiden sisältöjä. Vanhojen kirjojen digitointi ja niiden tarvepainatus on tuonut jo markkinoilta poistuneita teoksia uudelleen käyttäjien saataville. Sähköiset lukulaitteet ovat alkaneet kehittyä, hitaasti, mutta kuitenkin. Tarve kirjojen bibliometriseen analyysiin on myös suuri.

Suurimpina haasteina näyttäisivät olevan pedagogiset ja kokoelmapoliittiset haasteet. Kuinka opettaa verkkosukupolven nuorisoa kirjakulttuuriin? Kuinka hallita ja säilyttää aina vain laajenevia ja monimutkaisemmilla teknisillä välineillä julkaistavia teoksia tuleville sukupolville? Ja kuinka kirjastojen varat riittävät tarpeeksi laadukkaiden kokoelmien hankkimiseen omille tukijoille ja opiskelijoille? Kuinka liittyä tiedelaitosten ja tutkijoiden kanssa laatimaan heitä kiinnostavia digitaalisia kokoelmia ja kirjastoja? Kiitokset Varastokirjastolle ja Kuopion yliopistolle mahdollisuudesta osallistua kiintoisaan konferenssiin.

Dodo or dog – konferenssi akateemisen kirjan tulevaisuudesta Amsterdamissa 12. – 13.10. 2008.

Tietoa kirjoittajasta:

Jarmo Saarti, kirjastonjohtaja
Kuopion yliopiston kirjasto
email. jarmo.saarti@uku.fi